

- Wagner W.* Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus. — Berlin, 1938.
- PIR²: Prosopographia Imperii Romani Saec. I—III: 2nd ed. / Ed. E. Croag, A. Stein, L. Petersen, K. Wachtel, M. Heil et al. — Berlin, 1933.
- RMD I: Roxan M.M. Roman Military Diplomas 1954 to 1977 (Inst. of Archaeology, Univ. of London, Occasional Publication 2). — London, 1978.
- RMD II: Roxan M.M. Roman Military Diplomas 1978 to 1984 (Inst. of Archaeology, Univ. of London, Occasional Publication 9). — London, 1985.
- RMD III: Roxan M.M. Roman Military Diplomas 1985 to 1993 (Inst. of Archaeology, Univ. of London, Occasional Publication 14). — London, 1994.
- RMD IV: Roxan M.M., Holder P. Roman Military Diplomas IV (Bull. of the Inst. of Classical Studies, Suppl. 82). — London, 2003.
- RMD V: Holder P. Roman Military Diplomas V (Bulletin of the Institute of Classical Studies, Suppl. 88). — London, 2006

Одержано 10.05.2007

А.І. Иванчик, О.Г. Погорилец, Р.В. Саввов

НОВЫЙ РИМСКИЙ ВОЕННЫЙ ДИПЛОМ С ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ

В статье публикуется римский военный диплом, обнаруженный летом 2006 г. в Хмельницкой обл. Диплом датируется 30 марта 207 г. и был выдан ветерану одной из преторианских когорт — уроженцу Дуростора (совр. Силистра), от имени которого сохранился когномен Dribalus. Судя по имени, ветеран был дакийцем по происхождению. Скорее всего, после выхода в отставку ветеран вернулся в родной Дуростор. Обстоятельства, при которых диплом попал на территорию Хмельницкой обл., находящуюся далеко к северу от Дуростора, остаются неизвестными.

A.I. Ivantchyk, O.H. Pohorilets, R.V. Savvov

NEW ROMAN MILITARY DIPLOMA FROM THE TERRITORY OF UKRAINE

The article is a publication of a new Roman Diploma discovered in summer 2006 in Khmelnytska Oblast. The Diploma is dated to 30 March 207 AD and was presented to a veteran of one of the Praetorian cohorts, native of Durostorum (Silistra today), and of whose name only cognomen Dribalus preserved. Judging from the name the veteran was the Dacian by birth. Apparently, after retirement the veteran returned to his native Durostorum. The circumstances in which Diploma appeared on the territory of Khmelnytska Oblast, situated far north from Durostorum, remain unknown.

М.А. Хомчик, С.А. Сорокіна

ВІДБИТКИ АНТИЧНИХ КАМЕЙ ХVІІІ ст. У ЗІБРАННІ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Статтю присвячено колекції відбитків античних камей, створеній у другій половині ХVІІІ ст. німецьким майстром Ф.Д. Ліппертом.

В археологічних фондах Національного музею історії України (НМІУ) зберігається колекція відбитків камей. Частину виробів вдалося атрибутувати: їх було виготовлено дрезденським майстром Філіпом Даніелем Ліппертом, решту — майстрами ХVІІІ—ХІХ ст.

Виробництво відбитків із різьблених каменів та їх імітацій розвивалося поряд із мистецтвом

гліптики вже в давнину. Саме завдяки ним ми маємо змогу ознайомитися з багатьма гемами, що слугували їм за зразок, але не збереглися до нашого часу. Відбитки переважно виготовляли зі скла. Скляні імітації, поряд зі справжніми гемами, вирізаними з твердого каменю, призначалися для задоволення практичної потреби людей в особистій печатці, що була найпоширенішим знаком власності. У Давньому Римі

тиражовані у великій кількості скляні відбитки портретних гем відігравали велику роль. За доби середньовіччя виробництво виливків із різьблених каменів та литиків не припинялося. Склад скляних паст та інших мас зберігали в таємниці. Майстри, користуючись невіглаством покупців, видавали свої вироби за справжні геми. На середньовічних предметах церковного побуту (релікваріях, процесійних хрестах тощо) поряд із кольоровими та коштовними каменями постійно трапляються литики античної доби та пізніших епох.

У XVIII ст. розпочався новий етап в історії гліптики — останнє у тривалій історії цього мистецтва піднесення, що тривало понад століття і було зумовлено загальним інтересом суспільства до античної епохи. Першою ознакою піднесення, як і за доби Відродження, стало колекціонування різьблених каменів. У той час вважалося справою честі зібрати подібну колекцію, тому не дивно, що виробництво відбитків та імітацій гем розвинулося в небачених раніше масштабах. Мода на різьблені коштовні камені змушувала тих, хто не міг купити справжні геми, колекціонувати їх відбитки, виготовлені з воску, сірки, гіпсу, скла або інших матеріалів. Компактність відбитків, а також їх відносна дешевизна давали змогу навіть людям середнього статку мати більш-менш точні відтворення антиків (Каган 1971, с. 54—56). Багаті колекціонери створювали спеціальні лабораторії, де виготовляли відливки і копії з гем, що їм належали. Виробництво паст, «яке служить користі й розвазі» або «знанню і задоволенню», створювало ілюзію художньої творчості. Виготовленням відбитків власноручно займалися Філіп Орлеанський, мадам де Помпадур, Катерина II та ін. (Неверов, 1988, с. 5—7). У той період з'являлися ентузіасти — колекціонери і вчені, які розшукували в зібраннях Європи оригінали і копії античних різьблених каменів спеціально для того, щоб зробити з них відбитки для своїх колекцій. Складалися каталоги, завдяки яким колекції відбитків ставали доступними вченим, художникам, археологам, антикварам, колекціонерам та ювелірам.

У цій галузі успішно працював дрезденський колекціонер Філіп Даніель Ліпперт (1702—1785). Він народився в м. Мейсен (Німеччина) у бідній родині ремісника-чинбаря. Спочатку він отримав професію скляра, пізніше працював як художник по порцеляні на Мейсенській мануфактурі, далі відкрив власну школу малювання. У 1764 р. його було призначено професором античного мистецтва у Дрезденській академії мистецтв.

У 1738 р. Ф.Д. Ліпперт вперше ознайомився з різьбленням по каменю в одному приватному

зібранні, що визначило його подальше життя. Згодом у нього виник план створення великого систематично впорядкованого з коментарями зібрання відбитків. Протягом кількох років він зібрав велику кількість копій із давніх різьблених каменів. Головним досягненням Ф.Д. Ліпперта стала розробка нового матеріалу для виготовлення відбитків камей, що були значно якіснішими й кращими за звичайні сірчані або гіпсові. Ф.Д. Ліпперт зазначав недоліки різних мас: сірка неприємно пахне, тріскається від зміни температури, сургуч тріскається, швидко усихає і втрачає чіткість, гіпс із часом руйнується. Якщо матриці Ф.Д. Ліпперт виготовляв зі скла, то відливки — з винайденої ним суміші саксонської талькової землі і риб'ячого глею, що надавало їм більшої міцності та блиску. Багатолітній досвід підтвердив неперевершені властивості винайденого рецепту. Готові вироби не зменшувалися в розмірі, не тріскалися, могли зберігатися за різної температури. Єдиним недоліком була втрата блиску внаслідок підвищеної вологості. Пил можна було видаляти м'яким волосяним пензликом без втрати чіткості зображення (Zwierlein-Diehe, 1970, S. 16—17).

Відібравши найкращі зразки, Ф.Д. Ліпперт створив Кабінет (так тоді називали художні колекції) відбитків під назвою «Дактиліотека». До XVIII ст. слово «дактиліотека» означало «дорогоцінний футляр для персня». У XVIII ст. значення цього терміна було визначено так: «Стародавні називали подібне зібрання багатьох дорогоцінних каменів (...) дактиліотеками» (Heges 1971, S. 65—66). Після появи «Дактиліотеки» Ліпперта так стали називати колекції пастових виробів.

Загалом було три видання «Дактиліотеки»: перше — 1753 р. складалося з одного тому і містило близько тисячі відбитків; друге — 1755—1762 рр. у трьох томах із латинським каталогом під назвою *Dactyliothesca universalis*; третє — 1767 р. (два томи), 1776 р. (доповнення) з німецьким каталогом. Мета Ф.Д. Ліпперта полягала у тому, щоб зробити вивчення камей доступним для широкого кола не лише дослідників, а й митців. У передмові до каталогу він писав: «Мій задум полягав у тому, щоб принести користь моїм співвітчизникам, німцям, і представити їм ці дорогоцінні залишки старовини з невеликими коментарями» (Lippert 1767, S. IV).

Опис для видання 1755—1762 рр. було складено латиною відомим філологом професором Й.Ф. Кристом тиражем у 2000 номерів. Каталог останньої третьої тисячі Ф.Д. Ліпперт склав самостійно, а на латину його переклав професор Геттінгенського університету Гейне. Проте латинський текст звучував коло користувачів, і

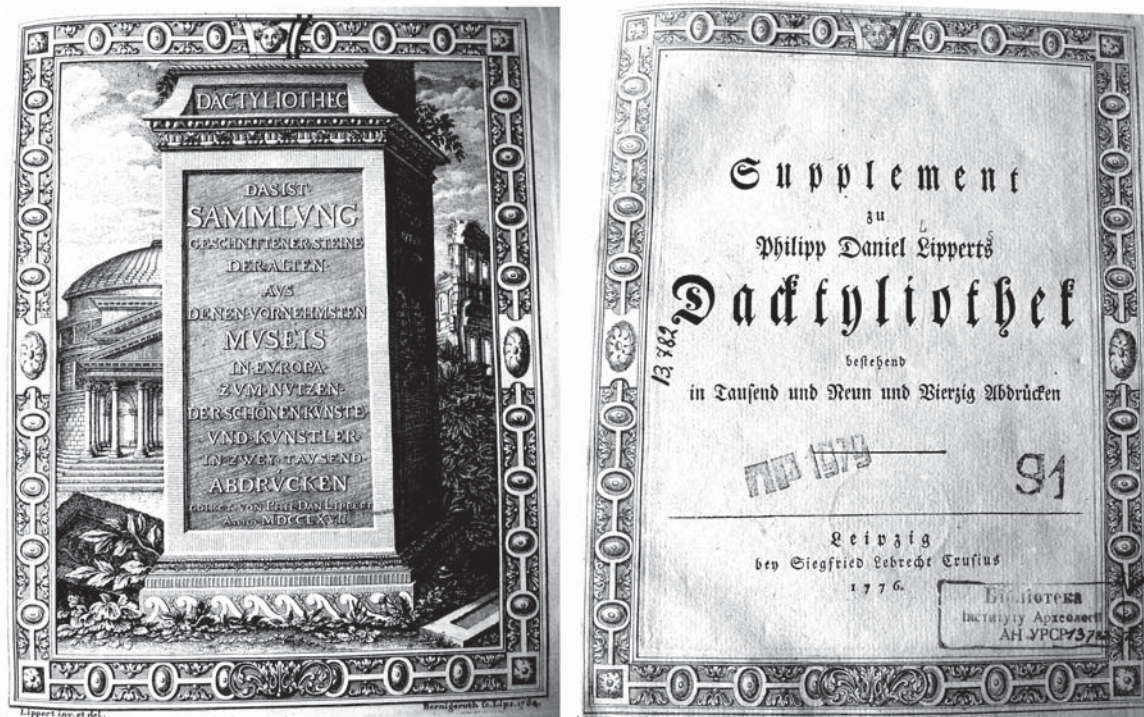


Рис. 1. Титульні сторінки каталогів «Дактиліотеки» (1767) і «Доповнення» (1776) Ф.Д. Ліпперта

мета Ф.Д. Ліпперта, за його власним висловом, залишалася не досягнутою. З огляду на це третє видання «Дактиліотеки» супроводжувалося каталогом німецькою мовою, складеним ним особисто (Lippert 1776). Каталоги Ліпперта заслуговують на окрему увагу.

Оригінальні, надруковані готичним шрифтом німецькі видання 1767 і 1776 рр. (рис. 1) зберігаються у м. Київ лише в бібліотеці Інституту археології НАН України. Каталог сформовано за тематичним принципом. Кожен із підрозділів присвячено зображеному на камей античному божеству: перший розділ — Сатурну і Юпітеру; другий — Нептуну, Плутону й Кібелі; третій — Мінерві; четвертий — Аполлону; п'ятий — Вулкану; шостий — Меркурію, сьомий — Бахусу; восьмий — Геркулесу; дев'ятий — менш значним та єгипетським богам, а також алегоричним сюжетам; десятий — зображенню жертвоприношень і богослужінь. Усі підрозділи мають суцільну нумерацію, а посилання на номери зібрання розташовані на правому або лівому полі сторінки, де вказано номер тисячі й порядковий номер відбитка. Оскільки принцип формування каталогу тематичний, описи відбитків камей з усіх трьох тисяч розташовано у черезсмужному порядку. Цей принцип покладено і в основу побудови «Доповнення», що містить додаткові матеріали до кожного із зазначених розділів. У каталозі описано оригінальні камей, з яких було зроблено відбитки. Кожен опис міс-

тить вказівку на матеріал, музей чи приватне зібрання, з якого взято річ, аналогію (якщо відома), опис зображення і, в разі потреби, пояснення міфологічного сюжету, іноді з цитатами античних авторів в оригіналі. Пояснювальна частина була суттєво розширена порівняно з латинським текстом Криста (Furtwängler 1900, S. 414—415). Каталоги супроводжують зібрання відбитків і фактично становлять з ним єдине ціле, що являє собою пам'ятку археологічної і мистецтвознавчої думки другої половини XVIII ст.

Характерною особливістю зібрання відбитків камей Ф.Д. Ліпперта було оформлення ящиків у вигляді книги з висувними шухлядками. У НМІУ зберігається «Дактиліотека» третього видання 1767 р., що відрізняється від попередніх характерним оформленням і дизайном (рис. 2). На жаль, вона не повна: — один ящик у вигляді книги з 20 висувними шухлядками і 8 окремих шухляд. Ящик (56,5 × 34 × 21,7 см) обтягнуто тонкою шкірою, прикрашеною по краю рослинним орнаментом ручного тиснення. Корінець книги розділено псевдорєбрами на 7 смуг, також прикрашених золотим орнаментом. У середині ящика на спеціальних рейках розміщено висувні шухлядки (32 × 17,5 см), у яких на зеленому папері закріплено білі, окантовані золотавим папером відбитки (рис. 3). Шухлядки в книзі було закрито дощечкою, що імітувала обріз книги (не збереглася). Для створення ящика і шухлядок використано різні породи



Рис. 2. Ящик-книга із зібранням відбитків камей (колекція НМІУ)



Рис. 3. Висувні шухлядки з відбитками камей



Рис. 4. Зібрання відбитків камей XVIII—XIX ст. У центрі — «Дактиліотека» Ф.Д. Ліпперта. Аугсбург (Німеччина)

дерева — дуб, горіх, липу. Ручки на шухлядках вироблено зі слонової кістки у вигляді круглого стрижня з дископодібним потовщенням у середній частині з круглою пласкою голівкою. На корінці книги розташовано напис: «PHILIPP DANIEL LIPPERTS DACTYLIOTHEC», під ним другий, що визначав тисячу: «HISTORISCHES TAUSEND» (історична тисяча). На інших томах були написи: «MYTHOLOGISCHES TAUSEND» (міфологічна тисяча), «EIN SUPPLEMENT» (доповнення) (Schatzkästchen ... 1989, S. 148—149).

За старими номерами, що збереглися на відбитках, вдалося визначити, що шухлядки, які зберігаються в НМІУ, належать до всіх трьох тисяч, але жодна з тисяч не представлена повністю. Відбитки з НМІУ забруднені, можливо, це сліди тиражування. Упаковка виробів у вигляді книги потребує реставрації, шкіра палітурки пересохла, місцями відклеїлася і порвалася, золочення стало ледь помітним. Походження колекції відбитків із НМІУ залишається нез'ясованим.

Можна припустити, що вона потрапила до музею не раніше першої половини XX ст., оскільки в деяких шухлядках збереглися етикетки звіряння, проведеного, ймовірно, співробітницею музею А.К. Рассадович, яка працювала до Великої Вітчизняної війни у скіфо-античному відділі музею. У 1977 р. цю колекцію було записано до допоміжного фонду «Ранній залізний вік. Античні міста-держави Північного Причорномор'я» як безпаспортну. Атрибуцію частини колекції вдалося зробити лише в 2006 р.

На території України «Дактиліотеки» Ліпперта є рідкісним явищем (нам відомо ще одне зібрання в Одеському археологічному музеї), у Росії примірник Ф.Д. Ліпперта зберігається в Ермітажі, у Німеччині вони є у багатьох музеях і бібліотеках, зокрема в Археологічному інституті Геттінгена, Аугсбурзі (придбане Паулем фон Штеттенном для гімназії Св. Анни), Академії мистецтв Берліна та ін. (рис. 4).

У свій час «Дактиліотеки» вважалися довідковим виданням з античного мистецтва. Виготовлені Ф.Д. Ліппертом зібрання відбитків камей були придбані великою кількістю університетів, бібліотек, музеїв, навчальних закладів і приватних осіб. Великого значення набули вони в галузі освіти й слугували важливим навчальним посібником для художників-початківців, і були покликані розвивати смак до античного мистецтва. Самого Ф.Д. Ліпперта вважають попередником видатного німецького вченого І. Вінкельмана (1717—1768), для якого камеї стали джерелом, на основі якого було засновано (Словарь античности 1989, с. 103—104) археологію мистецтвознавчого напрямку (Zabernmainz 1983, S. 160).

Відбитки камей пережили кілька століть, зберігши для прийдешніх поколінь неповторні зображення на давніх різьблених каменях.

Висловлюємо вдячність за допомогу в атрибуції колекції співробітнику відділу західно-європейського мистецтва Державного Ермітажу (Російська Федерація) Юлії Освальдівні Каган.

- Каган Ю.О.* Кабинет слепков Джеймса Тасси в Эрмитаже // ТГЭ. — 1971. — **14**. — С. 54—56.
- Неверов О.Я.* Античные камеи в Эрмитаже. — Л., 1988.
- Словарь античности.* — М., 1989.
- Furtwängler A.* Die Antiken Gemmen. Geschichte der Steinschneidekunst im Klassischen Altertum. — Leipzig; Berlin, 1900. — В. 3.
- Heres G.* Daktyliotheken der Goether-Zeit // Staatliche Museen zu Berlin. Forschungen und Berichte. — Berlin, 1971. — В. 13. — С. 65—66.
- Lippert F.D.* Daktyliothec. Das ist Sammlung geschnittener Steine der Alten aus denen vornehmsten Museis in Europa zum Nutzen der schönen Künste und Künftler in zwei Tausend Abdücken. — Leipzig, 1767.
- Lippert F.D.* Supplement zu Philipp Daniel Lipperts Daktyliothec bestehend in Tausend und neun und vierzig Abdücken. — Leipzig, 1776.
- Schatzkästchen und Kabinettschrank.* Möbel für Sammler. — Berlin, 1089.
- Zabermainz Philipp von.* Vier Glaspasten nach Antiken Gemmen-Werke der Antike. — 1983.
- Zwierlein-Diehe E.* Glaspasten Lipperts // Glaspasten am Martin-von-Wagner-Museum der Universität Würzburg. — Munchen, 1970.

Одержано 19.06.2007

М.А. Хомчик, С.А. Сорокина

ОТПЕЧАТКИ КАМЕЙ XVIII в. В СОБРАНИИ НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ ИСТОРИИ УКРАИНЫ

В Национальном музее истории Украины хранится часть «Дактилиотеки» Ф.Д. Липперта, дрезденского мастера второй половины XVIII в., разработавшего оригинальную методику создания отпечатков камей. Собираение коллекций камей было распространенной практикой в XVIII—XIX вв., когда изучение наследия античности было неотъемлемой частью исторического и художественного образования, много внимания им уделяли коллекционеры, среди которых были и европейские монархи. Создание отпечатков камей способствовало их популяризации и широкому распространению среди ученых, художников, археологов, антикваров, коллекционеров и ювелиров. Поскольку многие античные оригиналы не сохранились до нашего времени и известны только по отпечаткам, «Дактилиотеки» являются ценным источником для изучения истории и искусства античности. Для территории Украины «Дактилиотеки» — крайне редкое и малоизвестное явление, поэтому их публикация может инициировать поиск и атрибуцию подобных собраний в других музеях.

М.А. Khomchuk, S.A. Sorokina

THE 18thс. IMPRINTS OF ANCIENT GREEK CAMEOS IN COLLECTION OF THE NATIONAL MUSEUM OF HISTORY OF UKRAINE

The National Museum of History of Ukraine contains a part of «Dactyliotec» of Ph.D. Lippert, craftsman from Dresden of the second half of the 18th c., who developed an original methodology of producing the imprints of cameos. Cameos collecting was a widespread practice in the 18th—19th cc., when classical studies were integral part of historical and artistic education, and when collectors, and European monarchs among them, paid much attention to these items. Producing the imprints of cameos contributed to their popularizing and wide spreading amidst scholars, artists, archaeologists, antiquarians, collectors, and jewellers. Inasmuch as a lot of ancient originals have not preserved to our time and are known only from imprints, «Dactyliotecs» appear to be valuable source for studying classical history and art. «Dactyliotecs» are extremely rear and little known on the territory of Ukraine, therefore, their publication can help in finding and attribution of such collections in other museums.